

نقش کیفیت محیطی بر دل‌بستگی به مکان در فضاهای شهری (مطالعه موردی: میدان مرکزی شهر همدان)

محمد معتقد - دانشجوی دکتری شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران
حسن سجاذزاده* - دانشیار، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۱/۱۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۵/۲۵

چکیده

دل‌بستگی به مکان بر اساس تعامل شناختی، عاطفی، و عملکردی بین افراد، گروه‌ها، و مکان کالبدی - اجتماعی طی زمان شکل می‌گیرد. این تحقیق با هدف بررسی تأثیر کیفیت‌های محیطی در میزان دل‌بستگی به مکان در فضاهای شهری است. شاخص‌ها و معیارهای مورد سنجش در ارتباط با میزان دل‌بستگی به مکان شامل مؤلفه‌های اجتماعی - معنایی، کالبدی - عملکردی، زمینه‌ای - ساختاری، و ادراکی - احساسی است. میدان مرکزی شهر همدان با توجه به ویژگی‌های فضایی - تاریخی آن به‌عنوان نمونه موردی انتخاب شده است. روش تحقیق این پژوهش به صورت تفسیری - تحلیلی و به صورت کمی و کیفی است. در بخش کمی، تحلیل‌ها بر اساس آزمون مدل معادلات ساختاری و ضریب ماتریس‌های همبستگی برای بررسی ارتباط میان اجزای متغیرهای تحقیق بهره گرفته شد. به‌منظور تحلیل یافته‌ها در این بخش، از ابزار پرسش‌نامه استفاده شده است. حجم نمونه حدود ۴۰۰ نفر بوده که از طریق فرمول کوکران انتخاب شده است. در بخش تحلیل‌های کیفی از ابزار مشاهده غیرمشارکتی، تحلیل نقشه‌های رفتاری، تصاویر و نقشه‌ها استفاده شده است. نتایج تحقیق نشان می‌دهد عوامل کالبدی، اجتماعی، و معنایی رابطه مستقیمی با دل‌بستگی به مکان در میدان‌های شهری ایفا می‌کند. «احساس محصوریت مطلوب در فضای میدان»، «نقش میدان به‌عنوان نشانه ادراکی در شهر»، «موقعیت و جانمایی میدان در پیوند با بافت اطراف»، و در نهایت، «تنوع کاربری‌های موجود» مهم‌ترین عوامل مؤثر در دل‌بستگی به میدان‌های شهری است.

کلیدواژه‌ها: دل‌بستگی به مکان، کیفیت محیطی، میدان‌های شهری، میدان مرکزی شهر همدان.

مقدمه

روان‌شناسان محیطی نشان داده‌اند که مکان‌ها برای بسیاری از افراد نماینده یک «شخص» مورد علاقه مهم هستند که از لحاظ مقیاس، ملموس بودن، آشنابودن خصوصیات اجتماعی و کالبدی، مؤلفه‌های زمانی و فعالیتی متفاوت‌اند (واندرکیلز و کارستن، ۲۰۰۹). حتی بعضی از افراد نسبت به مکان‌های تاریخی، روحانی مهم، و خیالی دلبستگی دارند (دروسلتیس و ویگنولس، ۲۰۱۰). گاهی دلبستگی‌های مکانی، مانند دلبستگی بینافردي، با گذشت زمان خلق و تشدید می‌شود (گویلیانی، ۲۰۰۳). هرچند دلبستگی به یک مکان مشخص می‌تواند در میان افراد بالغ و جوانان کمتر پایدار باشد (الدر و همکاران، ۱۹۹۶). همچنین، اختلالات اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، محیطی، و دیگر انواع بیرونی آن می‌توانند موجب کاهش پایداری در دلبستگی مکانی شوند (براون و پرکینس، ۲۰۰۰؛ دوین-رایت و کلایتون، ۲۰۰۹). دلبستگی به مکان به‌طور کلی به‌عنوان یک رابطه عاطفی بین یک فرد و یک مکان مشخص تعریف شده است (هینوجوسا و همکاران، ۲۰۱۶؛ لویکا، ۲۰۱۱). در علوم اجتماعی توجه علمی زیادی را به خود جلب کرده است (ترنتلمن، ۲۰۰۹؛ اسکنل و گیفورد، ۲۰۱۰؛ هینوجوسا و همکاران، ۲۰۱۶). افراد معمولاً از لحاظ عاطفی یا روان‌شناختی با مکان‌های مختلف ارتباط دارند، مانند مکان‌هایی که در آن متولد می‌شوند و در آنجا زندگی می‌کنند، به‌عنوان گردشگر و غیره از آنجا بازدید می‌کنند. در بین عوامل دلبستگی مکانی، متغیرهای اجتماعی- جمعیت‌شناختی، پیوندهای اجتماعی، و ویژگی‌های جسمی برجسته‌اند. از سویی، برخی از مشارکت‌کنندگان تأثیر دلبستگی مکانی را در ابعاد مختلفی از جمله پالایش ذهنی و تحرک مطالعه کرده‌اند (هینوجوسا و همکاران، ۲۰۱۶).

به‌منظور توصیف پیوند افراد با مکان، محققان شماری از اصطلاحاتی همچون هویت مکان، دلبستگی به مکان، وابستگی به مکان، و مفهوم مکان را به‌کار بسته‌اند (لو و آلمن، ۱۹۹۲: ۲۸). فضاهای شهری مجموعه‌ای از قرارگاه‌های رفتاری هستند که در نظمی پیچیده و تو در تو با هم در ارتباط‌اند (گلرخ، ۱۳۹۱: ۵۹). بدین معنی که ابعاد اجتماعی و کالبدی شهر رابطه‌ای پویا با یکدیگر دارند. درواقع، فضای شهری مشتمل بر دو فضای اجتماعی و کالبدی می‌شود (مدنی‌پور، ۱۳۷۹: ۴۸). تلقی شهروندان از مکان مطلوب و اشارات آن به عناصر تشکیل‌دهنده یک مکان ارتباط مستقیمی با نیازهای عینی و ذهنی آنان دارد که متناسب با این نیازها این یا آن عنصر را برای قوام و دوام آن فضا ضروری می‌دانند (بهزادفر و همکاران، ۱۳۸۹). مکان یعنی یک بخش از تجربه محیطی همراه با همگرایی تأثیرات و رفتارهای افرادی که با آن‌ها زندگی می‌کنند (پرتی و همکاران، ۲۰۰۳: ۲۷۵). در ادامه این ارتباط تعالی فضایی- اجتماعی خویش را طی فرایندی درونی کنترل و در تعامل با محیط اطراف هماهنگی و هویت خویش را حفظ می‌کند. پیچیدگی‌های فضایی- عملکردی محیط‌های انسان‌ساخت بیانگر آن است که ساخت فضایی- اجتماعی آن‌ها برنامه‌ریزی شده است (برق‌جلوه، ۱۳۸۷: ۲۵). دلبستگی اشتیاق به زندگی با دیگران و رفتار هدفمند را پایدار نگاه می‌دارد (مور و گراف، ۱۹۹۴). دلبستگی به مکان بر اساس تعامل شناختی، عاطفی، و عملکردی بین افراد، گروه‌ها، و مکان کالبدی- اجتماعی در طول زمان شکل می‌گیرد (چرخچیان، ۱۳۸۹: ۴۲). گاه این تعلق مکانی از سطح تجربه‌های احساسی- شناختی فردی فراتر می‌رود و از طریق احساس مشترک جمعی برای یک محدوده فضایی وسیع‌تر تا سطح یک کشور و برای یک ملت نیز گسترده می‌شود (رضازاده، ۱۳۸۵: ۲۳۸).

مبانی نظری

رابطه کیفیت محیطی و دل‌بستگی مکان

رابرت رایان درباره حس تعلق به دسته‌بندی انواع تعامل محیطی به صورت فعال، نیمه‌فعال، و غیرفعال اشاره می‌کند و ضرورت وجود تعامل محیطی فعال را به‌عنوان یکی از فاکتورهای مهم و تأثیرگذار در شکل‌گیری حس تعلق اعلام می‌نماید و استفاده از عناصر طبیعی در طراحی محیط را یکی از عوامل ایجاد نوعی از تعامل معرفی می‌کند (رایان، ۱۹۹۸: ۴۵).

بر مبنای مطالعات پایه نظری، حس مکان دارای سطوح مختلفی است. هیومن پنج سطح حس مکان را معرفی کرده است که عبارت است از: ریشه‌داری عقیدتی، ریشه‌داری ناخودآگاه، مکان نسبی، بیگانگی با مکان، و بی‌مکانی (هیومن، ۱۹۹۲). شامای برای حس مکان سه مؤلفه اصلی تعلق به مکان، دل‌بستگی به مکان، و تعهد به مکان را با هفت سطح تعیین می‌کند. این سطوح از حس مکان کاربرد فرایند حس مکان را نشان می‌دهند که از بی‌تفاوتی تا حس فداکاری نسبت به مکان را به‌ترتیب زیر شامل می‌شود.

بی تفاوتی نسبت به مکان: در این سطح معمولاً در ادبیات حس مکان مورد توجه واقع نمی‌شود؛ ولی می‌تواند در

سنجش حس مکان استفاده شود.

آگاهی از قرارگیری در مکان: این سطح هنگامی است که فرد می‌داند که در یک مکان متمایز زندگی می‌کند و

نمادهای آن مکان را تشخیص می‌دهد؛ ولی هیچ احساسی که او را به مکان متصل کند وجود ندارد. در این سطح آگاهی از مکان فراتر از یک آدرس یا موقعیت نیست.

تعلق به مکان: در این سطح فرد نه تنها از نام و نمادهای مکان آگاه است، بلکه با مکان احساس بودن نیز دارد؛ در

این حالت نمادهای مکان محترم و آنچه برای مکان رخ می‌دهد برای فرد نیز مهم است.

دل‌بستگی به مکان: در این سطح فرد ارتباط عاطفی پیچیده با مکان دارد. مکان برای او معنا دارد و مکان محور

فردیت است و تجارب جمعی و هویت فرد در ترکیب با معانی و نمادها به مکان شخصیت می‌دهد. در این حالت بر منحصربه‌فرد بودن مکان و تفاوت آن با دیگر مکان‌ها تأکید می‌شود.

یکی شدن با اهداف مکان: این سطح نشان‌دهنده درآمیختگی و پیوستگی فرد با نیازهای مکان است.

حضور در مکان: این سطح به نقش فعال فرد در اجتماع، که علت آن تعهد به مکان است، توجه دارد. در مقابل همه

سطوح قبل که مبنای نظری داشتند، این سطح و سطح بعدی از رفتارهای واقعی افراد برداشت می‌شود.

فداکاری برای مکان: این سطح بالاترین سطح حس مکان است و فرد عمیق‌ترین تعهد را نسبت به مکان دارد و

فداکاری‌های زیادی در جهت گرایش‌ها، ارزش‌ها، آزادی‌ها، و رفاه در موقعیت‌های مختلف از خود نشان می‌دهد (شامای، ۱۹۹۱).

مرور تحقیقات صورت گرفته در حوزه دل‌بستگی به مکان و عوامل مرتبط با آن بیانگر تعدد مفاهیم و رویکردهای مختلف

و نوعی سردرگمی در میان واژه‌ها و پیچیدگی ذهنی در این زمینه است (لویکا، ۲۰۱۱: ۱۲). مفهوم دل‌بستگی به مکان از تئوری دل‌بستگی سرچشمه گرفته است (کیم و همکاران: ۲۰۱۷). ریشه‌داری ایدئولوژیک همراه با اندیشه است که به‌صورت بالقوه بر مبنای انتخاب آگاهانه مکان زندگی یا ماندن در یک مکان شکل می‌گیرد (لویکا، ۲۰۱۱: ۹). حرکت طراحان به سمت ارتقای دل‌بستگی به مکان در فضاهای گوناگون مستلزم عنایت به این عوامل پنجگانه خواهد بود که عبارتند از: (۱) انسان: با همه ویژگی‌های فردی، اجتماعی، فرهنگی، روان‌شناختی، و فیزیولوژیکی؛ (۲) مکان: با همه

خصوصیات کالبدی، فعالیتی، و معنایی؛ ۳) تعامل انسان و مکان؛ ۴) زمان: مدت آشنایی، میزان استفاده؛ ۵) عامل مشارکت: انعکاس نیازها و انتظارات کاربران (دانش‌پور و همکاران، ۱۳۹۷).

برخی به رابطه عوامل اجتماعی و معنایی در دل‌بستگی به مکان تأکید دارند. ابعاد اجتماعی و کالبدی مکان دارای رابطه همزیستی هستند و ابعاد کالبدی تنها به این دلیل دارای معنا هستند که از لحاظ اجتماعی می‌توان آن‌ها را تفسیر کرد (بورلی و همکاران، ۲۰۱۵: ۷). محققان علوم طراحی، شهرسازی، و روان‌شناسی محیطی، عواملی چون طول مدت سکونت، ویژگی‌های کالبدی مکان، ویژگی‌های جمعیت‌شناختی چون سن، وضعیت اجتماعی، تحصیلات، تحرک‌پذیری، اندازه جامعه، قدرت روابط همسایگی و ویژگی‌های محیط انسان‌ساخت و طبیعی محله را در دل‌بستگی به مکان مؤثر می‌دانند (لویکا، ۲۰۱۱: ۶). به گمان اندیشمندان، بی‌توجهی به معانی اجتماعی مکان از سوی طراحان و صرفاً پرداختن به شاخص‌های فرمی ممکن است به ایجاد مکان‌هایی منجر شود که مردمان آن‌ها را دوست نخواهند داشت (گیفورد، ۲۰۰۷: ۳۱۱). مطالعه رابطه دل‌بستگی با عوامل اجتماعی نشان می‌دهد که درک فضای اجتماعی مطلوب از سوی افراد، شبکه ارتباطات غیررسمی، و مشارکت در امور اجتماعی از عوامل عمده دل‌بستگی به مکان است (ویجز- پره و همکاران، ۲۰۱۷: ۱۰۴). مکان‌ها به مرور زمان با یادآوری رویدادهایی که در گذشته در آن‌ها رخ داده است و با فراهم‌آوردن امکان مقایسه گذشته و حال برای افراد، انسجام را ایجاد می‌کنند که در این حالت محیط نمایانگر بخشی از تاریخچه شخصی فرد می‌شود. بنابراین، دل‌بستگی به مکان چیزی بیش از تجربه هیجانی و شناختی است و باورها و اعمال فرهنگی که افراد را به مکان ارتباط می‌دهند نیز شامل می‌شود (نگین‌تاجی، ۱۳۹۰: ۲۷). دل‌بستگی گاه در پستر سیستم‌های رفتاری و اجتماعی همچون فرایند جامعه‌پذیری فرد نیز ایجاد شده و با تهدید امنیت فعال می‌شود (گلدبرگ، ۲۰۰۰: ۶۱).

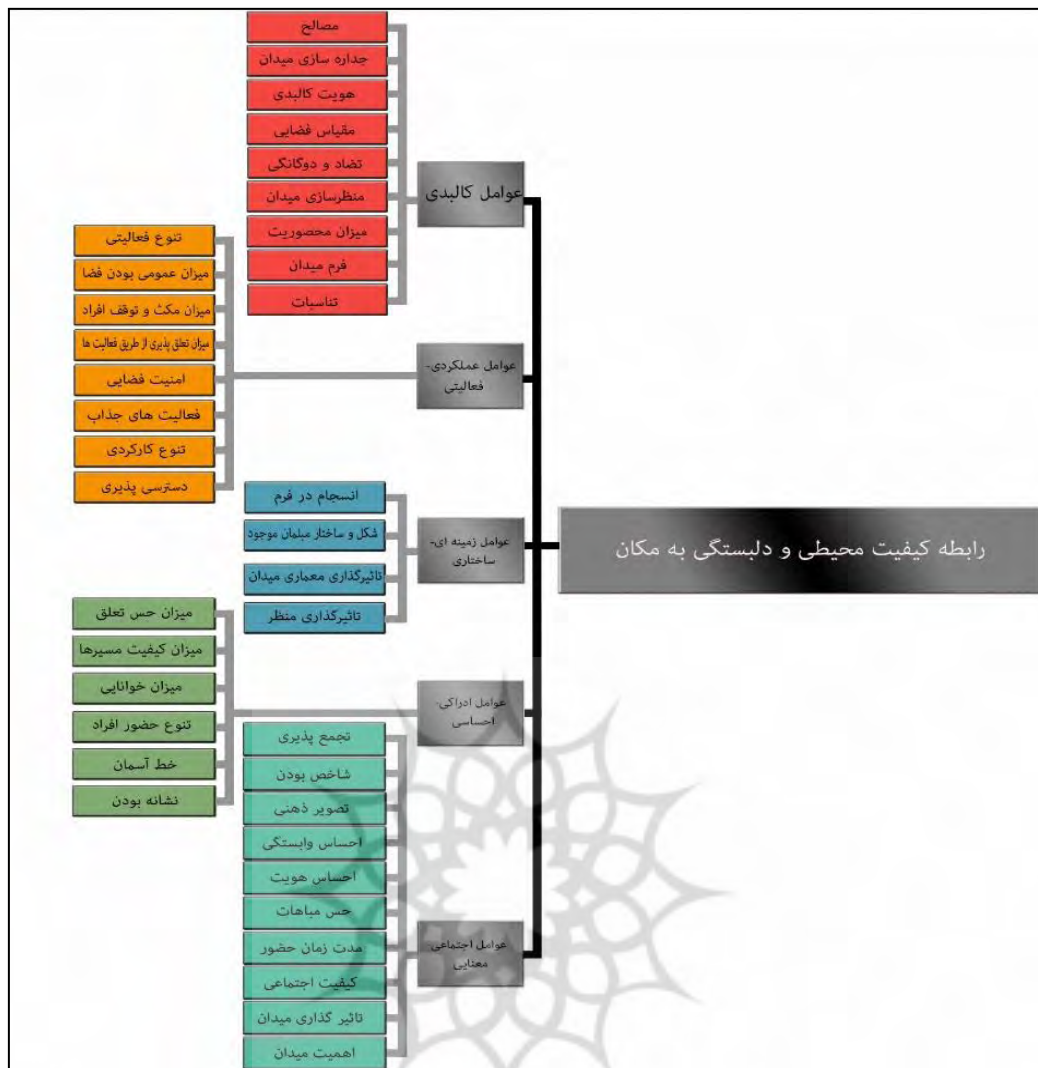
دل‌بستگی به مکان ناشی از تعامل افراد با مکان، معانی، و ویژگی‌های مرتبط محیطی است که فرد را راغب به ماندن در آن مکان به‌واسطه حس فضایی آن مکان می‌کند (سجادزاده، ۱۳۹۲: ۷۹). ساکنان درجات مشابهی از دل‌بستگی و هویت را نسبت به منطقه و شهری که نماینده محیط‌های قوی، پایدار، و قابل درک است آشکار می‌کنند (کریستوفر و همکاران، ۲۰۱۲). کوین لینچ با تأکید بر وابستگی معنای محیطی بر فرایند شناختی، با استفاده از نقشه‌های شناختی، به بررسی معانی مورد نظر استفاده‌کنندگان از مکان می‌پردازد (لینچ، ۱۳۷۴: ۲۴). مفهوم دل‌بستگی به مکان در قلمرو تداعی معنا محیط تعریف می‌شود. جنبه‌های ادراکی و تداعی‌کننده معنا به هم مرتبط‌اند. تفاوت میان کیفیت‌های ادراکی موجب می‌شود که این کیفیت‌ها در ترکیب با هم تداعیگر معنی‌ها برای مخاطبان باشد (سجادزاده و پیربابایی، ۱۳۹۰: ۱۸). معنا مربوط به جنبه‌های روان‌شناسی و ادراکی تجربه محیطی است و در این محدوده دل‌بستگی به مکان به‌عنوان نقطه اتصال فرد و محیط تعریف می‌شود (هرناندز، ۲۰۰۱: ۱۴). معنا و مفاهیم برگرفته از تجربه انسان در کالبد شهر یادآور وقایع و حوادثی است که خاطره جمعی شهروندان را می‌سازد و خاطره شهر بخش مهمی از هویت شهر را تشکیل می‌دهد (آتشین‌بار، ۱۳۸۸: ۵۲). ادراک و تصورات ذهنی از کالبد، محیط اجتماعی، و تداعی‌های معنایی می‌تواند به‌عنوان سه مؤلفه عوامل ادراکی مؤثر بر ابعاد حس مکان مورد اشاره قرار گیرد (مظلومی، ۱۳۸۸). به این ترتیب که نوع فعالیت‌های مکان سبب کسب معنا از مکان می‌گردد (هاگو و جنکینسن، ۲۰۰۵: ۲۰۴).

از سویی، نظریه‌پردازان به وجود ارتباط با عوامل کالبدی در دل‌بستگی به مکان نیز تأکید دارند. بُعد کالبدی مکان بر دل‌بستگی به مکان اشاره مستقیم دارد به وجود تسهیلات و خدمات، نوع سازمان‌دهی، نحوه دسترسی، ترکیب هندسی و تزئینات و نهایتاً به رضایتمندی از مکان منجر می‌شود (صادقی فرشته و همکاران، ۱۳۹۱: ۲۵۵). مهم‌ترین عوامل کالبدی مؤثر در ادراک و حس مکان شامل اندازه، درجه محصوریت، تضاد، مقیاس، تناسب، مقیاس انسانی، فاصله، بافت، رنگ، بو، صدا، مصالح، شکل، و تنوع بصری است (استیل، ۱۹۸۱: ۸۹؛ رمسار، ۲۰۰۱: ۴۵).

از سویی دیگر، با توجه به دیدگاه برخی نظریه‌پردازان، عوامل عملکردی و فعالیتی را می‌توان از عوامل مهم و تأثیرگذار در دلبستگی به مکان نیز قلمداد کرد، به گونه‌ای که یکی از مؤثرترین ویژگی‌های مکان، که سبب ارتقای دلبستگی به مکان می‌شود، فعالیت‌ها و تعاملات بین انسان- مکان و انسان- انسان در آن مکان است (لو و آلمن، ۱۹۹۲). کایل و همکاران دلبستگی به مکان را به عواملی چون حس رضایت، حس مالکیت، و توانایی محیط کالبدی در تأمین نیازها و امکان وقوع طیفی از فعالیت‌های مورد نظر فرد در مکان پیوند می‌دهند (کایل و همکاران، ۲۰۰۵: ۴۴۱). دلبستگی به مکان زمانی عمیق می‌شود که به‌طور کامل توسط استفاده‌کنندگان احساس شود و قادر باشد نیازهای عملکردی استفاده‌کنندگان را برطرف کند. همچنین، متناسب با اهداف رفتاری استفاده‌کنندگان طراحی شده باشد. دلبستگی به یک محیط شهری متأثر از کیفیات مطلوب، مقبول، و ویژگی‌های عملکردی مکان است. جزء عملکردی موجد ارتباطی مداوم بین فرد و مکان خاص بر اساس توان آن در پاسخ‌گویی به فعالیت‌ها و اهداف وی است (ویلیامز و واسکه، ۲۰۰۳: ۱۰۳). مؤلفه‌های سکون، تجمع‌پذیری، و دیالکتیک درون و بیرون زمینه لازم برای مکث و توقف افراد، شکل‌گیری روابط اجتماعی و رویدادها، و در نتیجه شکل‌گیری خاطر را فراهم می‌آورند (آزاد و پرتوی، ۱۳۹۲: ۴).

عوامل زمینه‌ای و ساختاری نیز یکی از عوامل اصلی در فرایند دلبستگی به مکان است؛ به گونه‌ای که خصوصیتی نظیر هویت، تاریخ، تخیل و توهم، راز و رمز، لذت، شگفتی، شور و خاطره را موجب برقراری رابطه متمرکز با مکان می‌دانند (سرمدت و متوسلی، ۱۳۸۹: ۱۴۰). در حال حاضر، مطالعات دلبستگی به مکان تقریباً به‌طور انحصاری در زمینه‌های منابع و محیط طبیعی رخ داده است (هرناندز، ۲۰۰۱). می‌توان گفت منظر شهری و شکل ساختار آن، مبلمان شهری به‌صورت عینی و موقعیت استقرار میدان و ویژگی‌های فضایی و معماری میدان از عوامل مهم زمینه‌ای- ساختاری است (بونایتو و همکاران، ۲۰۰۲).

با توجه به دیدگاه برخی، عوامل ادراکی و احساسی را نیز می‌توان از عوامل تأثیرگذار در نظر گرفت. همان‌طور که شهر یک عرصه پیچیده ادراک و خاطره است، یکی از ویژگی‌های اصلی دلبستگی به مکان روابط احساسی نزدیک با مکان است. ذهن انسان با ادراک مکانی، که با حضور در آن محیط‌های پیرامون را از خزانه ذهن خویش خارج نموده، آن‌ها را با هم جمع و ترکیب می‌کند (نقی‌زاده، ۱۳۹۲: ۳۵۷). ضمن آنکه مؤلفه‌های احساسی (آسایش و آرامش، خاطره‌انگیزی، حس مردم‌واری، و مباحثات)، عملکردی (ارضای نیازهای روزانه، ارضای نیازهای زیست‌محیطی، و امکان فضایی برای مکث)، و معنایی (هویت‌مندی فضا، موقعیت استقرار، کیفیت فضایی، و معماری) در هویت‌مندی میدان‌های شهری نقش مؤثر ایفا می‌کنند (سجادزاده، ۱۳۹۲). به این ترتیب، دلبستگی به مکان پیوندی مؤثر و ماندگار را با مکان‌هایی که مردم از آن استفاده می‌کنند برقرار کرده است و در آنجاست که آن‌ها احساس آسایش و آرامش بیشتری دارند (هرناندز، ۲۰۰۱: ۲۹). تأثیر غیرمستقیم بر رفتار، تداوم و بقای تعاملات در مکان و در ادامه ایمنی، امنیت، و خوانایی نیز از مشخصه‌های عاملی از ادراک است (قاسم‌زاده و همکاران، ۱۳۹۲: ۵۲). برآورده‌کردن توقعات و انتظارات افراد از فعالیت‌های موجود در میدان‌های شهری از عوامل مهم دلبستگی است (سجادزاده، ۱۳۹۲: ۷۵). ادراک، به‌منزله فرایندی فعال، ویژگی بسیار مهمی از چگونگی درک محیط اطراف است، در ادراک محیطی، متغیرها و عوامل بیشتری نقش دارند و ادراک نیز گستره وسیع تری دارد؛ زیرا فرد در فضا حرکت می‌کند و با توجه به پیش‌فرض‌ها و اهداف کاربردی خاص با محیط روبه‌رو می‌شود (براتی و سلیمان‌نژاد، ۱۳۹۰: ۲۳). به بیان دیگر، فرایند ادراک از انگیزه‌ها و دیگر عوامل درونی و بیرونی یا محیطی متأثر می‌شود (مرتضوی، ۱۳۸۰).

نمودار ۱. مدل مفهومی

روش تحقیق

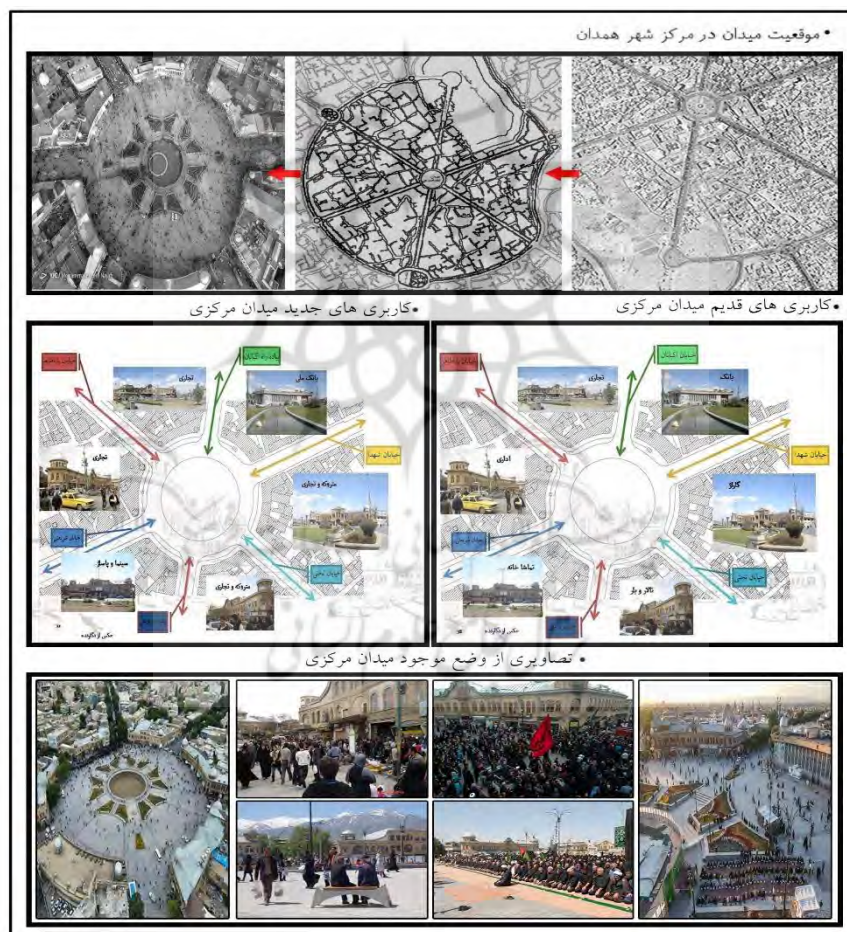
برای گردآوری داده‌های پژوهش از پرسش‌نامه محقق‌ساخته استفاده شده است. این پرسش‌نامه متشکل از ۵۹ گویه از نوع لیکرت است که پنج عامل کیفیت محیطی مرتبط با دل‌بستگی به مکان را اندازه‌گیری می‌کند. نخست گویه‌های اولیه این پرسش‌نامه نگارش شد و از نظر نگارشی و مفهومی ویرایش شد. در مرحله بعدی، کارشناسان این گویه‌ها را بررسی کردند و روایی و مرتبط‌بودن آن‌ها با متغیرهای تحقیق تأیید شد. بر اساس فرمول کوکران و مطابق جمعیت شهر همدان، پرسش‌نامه بر روی نمونه چهارصد نفری اجرا شد. برای ارزیابی مؤلفه‌های دل‌بستگی در این پژوهش، از پرسش‌نامه پنج‌عاملی دل‌بستگی به مکان استفاده شد. برای بررسی روایی پرسش‌نامه از روش تحلیل عاملی بهره‌گیری شد. در تحلیل عاملی ساختار پرسش‌نامه مطابق با فرضیه‌های تحقیق آزمون و این ساختار تأیید شد. در بخش آمار توصیفی شاخص‌های توصیفی میانگین، میانه، و انحراف معیار و در بخش آمار استنباطی از آزمون‌های همبستگی و رگرسیون چندگانه بهره‌گیری شد. این تجزیه و تحلیل‌ها به کمک نرم‌افزار SPSS انجام شده است. برای تحلیل عاملی تأییدی عامل‌های پرسش‌نامه از نرم‌افزار AMOS استفاده شد. پژوهشگران پرسش‌نامه‌ها را میان بازدیدکنندگان توزیع کردند و توضیحات لازم برای تکمیل این پرسش‌نامه‌ها به افراد شرکت‌کننده ارائه شد.

جدول ۱. پرسش‌نامه دل‌بستگی به مکان

عوامل	اجتماعی و معنایی	کالبدی	عملکردی	زمینه‌ای و ساختاری	ادراکی و احساسی
	Q۱= اهمیت میدان	Q۱۵= مقیاس فضایی میدان	Q۲۹= امنیت در میدان	Q۴۵= انسجام در فرم میدان	Q۵۲= تنوع حضور افراد مختلف
	Q۲= اهمیت عبور از میدان	Q۱۶= اینیه مهم	Q۳۰= فعالیت‌های جذاب	Q۴۶= تأثیرگذاری شکل و فرم در مراسم ملی و مذهبی	Q۵۳= تأثیرپذیری حس افراد از میدان برای دیدارهای مختلف
	Q۳= یادآوری خاطرات گذشته	Q۱۷= دل‌بستگی از طریق نماها	Q۳۱= تأثیرگذاری کاربری‌های اطراف	Q۴۷= تأثیرگذاری فرم بر میزان حضورپذیری	Q۵۴= میزان خوانایی
	Q۴= احساس هویت	Q۱۸= رنگ‌ها در نماسازی	Q۳۲= میزان برطرف‌کنندگی نیازها	Q۴۸= میزان تأثیرگذاری موقعیت میدان در دل‌بستگی به آن	Q۵۵= میزان کیفیت مسیرها در میدان
	Q۵= احساس وابستگی	Q۱۹= جذابیت جداره‌های اطراف	Q۳۳= برگزاری مراسم ملی و مذهبی	Q۴۹= شکل و ساختار میلمان موجود در میدان	Q۵۶= میزان طراوت و شادابی شهروندان
	Q۶= تصویر ذهنی	Q۲۰= وجه تمایز با میداين ديگر	Q۳۴= تنوع کارکردی	Q۵۰= میزان تأثیرگذاری معماری میدان در حضورپذیری	Q۵۷= نشانه‌بودن میدان
	Q۷= تأثیرگذاری میدان	Q۲۱= جداره‌سازی میدان	Q۳۵= میزان عمومی‌بودن میدان	Q۵۱= تأثیرگذاری منظر میدان بر حس تعلق به میدان	Q۵۸= میزان انگیزه افراد برای حضور در میدان
پرسش‌ها	Q۸= شاخص‌بودن میدان	Q۲۲= منظرسازی میدان	Q۳۶= میزان رضایت از کاربری‌های موجود		
	Q۹= کیفیت اجتماعی	Q۲۳= فرم میدان	Q۳۷= دسترس‌پذیری به کاربری‌های مختلف		
	Q۱۰= تعداد دفعات حضور	Q۲۴= مصالح استفاده‌شده	Q۳۸= تعاملات اجتماعی		
	Q۱۱= تداوم حضور	Q۲۵= تناسبات در میدان	Q۳۹= میزان مکث و توقف افراد		
	Q۱۲= تجمع‌پذیری	Q۲۶= تضاد و دوگانگی	Q۴۰= تنوع فعالیتی		Q۵۹= میزان حس تعلق به میدان
	Q۱۳= مدت زمان حضور	Q۲۷= مقیاس در میدان	Q۴۱= جذب افراد از طریق فعالیت‌های مختلف		
			Q۴۲= جذب توریسم		
	Q۱۴= حس مباحثات	Q۲۸= میزان محصوریت	Q۴۳= میزان تعلق‌پذیری از طریق کارکردها		
			Q۴۴= میزان تعلق‌پذیری از طریق فعالیت‌ها		

قلمرو جغرافیایی پژوهش

میدان مرکزی همدان میدان بزرگی است که امروزه به نام میدان امام خمینی معروف است. طرح و نقشه این میدان را مهندس معمار آلمانی، کارل فریش، در دوره پهلوی اول تهیه و اجرا کرده است. احداث میدان مرکزی شهر همدان و شش خیابان منشعب به آن به سال‌های ۱۳۰۹ تا ۱۳۲۲ هم‌زمان با اولین تفکرات خیابان‌کشی‌ها در بافت‌های تاریخی در دوره پهلوی اول بازمی‌گردد. بناهای اطراف میدان شبیه ساختمان‌های میدان حسن‌آباد تهران و به سبک باروک ساخته شده است. ساختار میدان امام، به‌عنوان عنصر هویت‌بخش به شهر، دارای ابعاد خاصی است. قرارگیری در مرکز هندسی شهر، مجاورت با بازار قدیم شهر، ارتباط شعاعی با میدان‌ها و آثار و ابنیه تاریخی این میدان را به نقطه ثقل شهر تبدیل کرده است. اطراف میدان نیز دارای عملکردها و فعالیت‌هایی نظیر مسجد جامع، مدرسه بزرگ، سبزه‌میدان، فضاهای تجاری، و خرده‌فروشی است. میدان مرکزی شهر همدان نیز همواره صحنه بروز و ظهور فعالیت‌های جمعی نظیر برگزاری آیین‌های جمعی، راهپیمایی‌ها، برگزاری نمازهای جمعه و جماعت، جشنواره‌های مختلف، و ... در طول تاریخ بوده است که در بخش تحلیل‌های کیفی به تفصیل راجع به آن صحبت شده است.

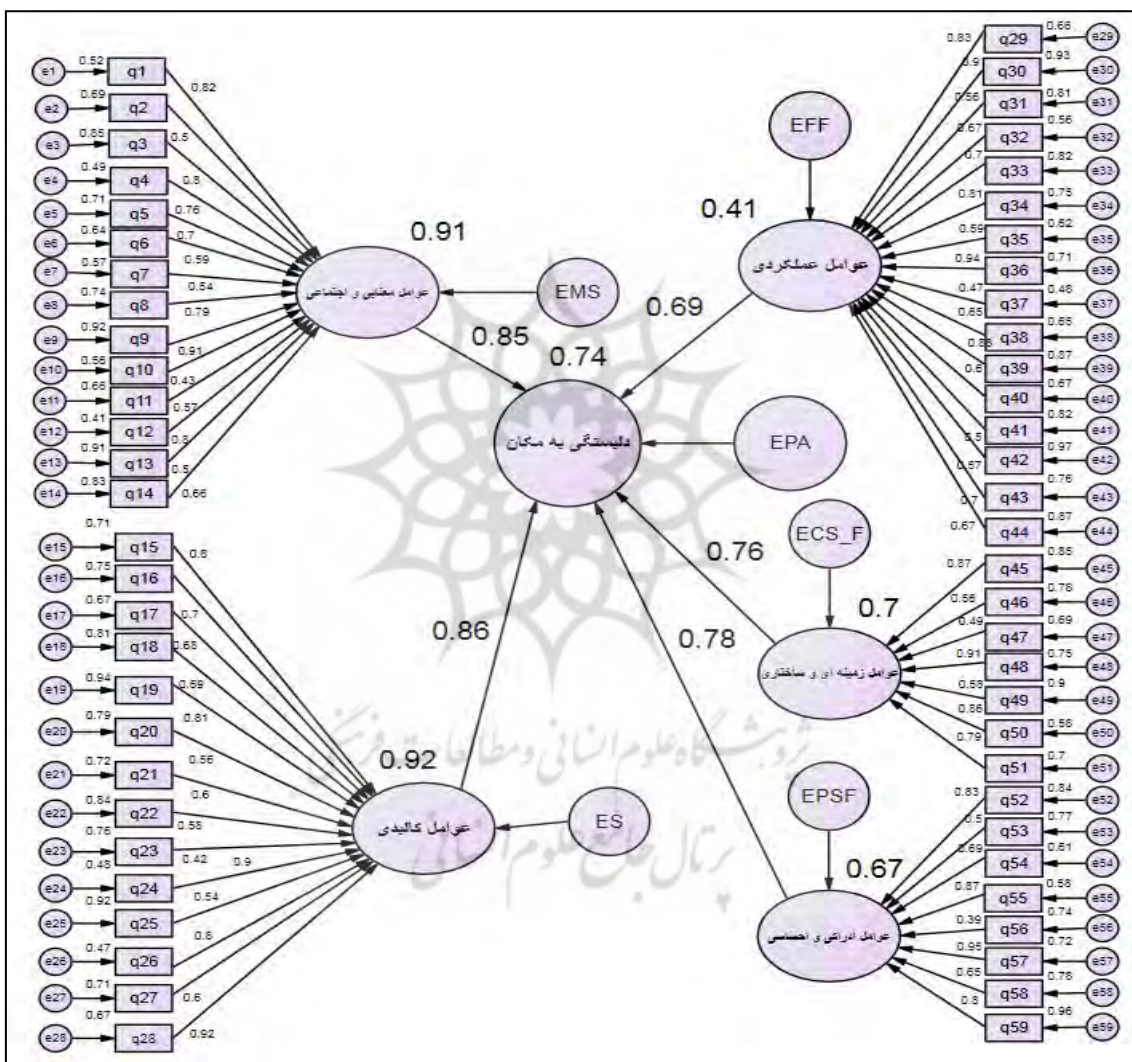

تصویر ۱. منطقه مورد مطالعه

بحث و یافته‌ها

تحلیل کمی

مقدار پایایی پرسشنامه به شیوه آلفای کرونباخ ۰/۸۹۳ بود که برای یک پرسشنامه پژوهشی کاملاً مناسب است. برای خرده‌مقیاس‌های معنایی- اجتماعی ۰/۸۵، کالبدی - فضایی ۰/۸۶، عملکردی - فعالیتی ۰/۶۹، زمینه‌ای - ساختاری ۰/۷۶، احساسی- ادراکی ۰/۷۸ به دست آمد که همگی از نظر آماری پذیرفتنی و معنی دارند. مطابق شکل ۱ و با روش تحلیل عاملی، ابعاد دل‌بستگی به مکان در پنج بُعد کالبدی- فضایی، احساسی- ادراکی، عملکردی- فعالیتی، زمینه‌ای- ساختاری، و معنایی- اجتماعی تجزیه و تحلیل شد.

نمودار ۲. تحلیل عاملی تأییدی پرسش‌نامه دل‌بستگی به مکان

همان‌گونه که در شکل ۱ نشان داده شده است، وجود عامل‌های مکنون معنایی- اجتماعی، کالبدی- فضایی، عملکردی- فعالیتی، زمینه‌ای- ساختاری، و احساسی- ادراکی در داده‌های مشاهده‌شده تأیید شده است. خلاصه نتایج مدل تحلیل عاملی تأییدی پرسش‌نامه در جدول ۲ آمده است.

جدول ۲. نتایج مدل تحلیل عاملی تأییدی پرسش‌نامه دلبستگی مکانی

Model	Chi-square	NPAR	CMIN	RMR	GFI	AGFI	PGFI
Default model	۴۶/۱۲ (P=۰/۰۰۱۴)	۱۲۹	۴۱۲۶/۳۴۲	۰/۴۳۶	۰/۹۱۹	۰/۹۴۳	۰/۵۷۷

نتایج به‌دست‌آمده از تحلیل عاملی تأییدی نشان می‌دهد که مدل مورد نظر پژوهشگران در تأیید عامل‌های مکنون مرتبه دوم از نظر آماری تأیید شده است.

با توجه به جدول ۲، می‌توان گفت در میان پنج عامل مهم در حوزه رابطه بین دلبستگی مکان با هر یک از مولفه‌ها به‌ترتیب اولویت عوامل کالبدی- فضایی، اجتماعی- معنایی، ادراکی- احساسی، عوامل زمینه‌ای- ساختاری، و عوامل عملکردی- فعالیتی بیشترین تأثیر را در دلبستگی مکان داشته‌اند.

در میان عوامل کالبدی، میزان محصوریت فضای میدان (۰/۹۲) و هویت جداره‌های میدان (۰/۹) بالاترین اولویت را از منظر کاربران در راستای دلبستگی به میدان‌های شهری به‌خصوص میدان‌های تاریخی و اجتماعی نشان می‌دهد. از بین عوامل اجتماعی و معنایی نیز (۰/۸۵) میزان اهمیت و تأثیرگذاری میدان در حوزه‌های مختلف برای شهروندان (۰/۸۲)، کیفیت حضور افراد در میدان از جنبه‌های مختلف برگزاری مراسم و تعاملات اجتماعی آن‌ها (۰/۸) دارای بالاترین اولویت است. از حیث عوامل ادراکی و احساسی (۰/۷۸)، نقش میدان‌های شهری به‌عنوان کانون و نقش‌پذیری میدان به‌عنوان یک نشانه شهری (۰/۹۵) و همچنین میزان کیفیت مسیرهایی که به این میدان منتهی می‌شود (۰/۸۷) نقش بسزایی در دلبستگی افراد نسبت به میدان‌های شهری بازی می‌کند. همچنین، در خصوص عوامل زمینه‌ای و ساختاری (۰/۷۶)، موقعیت مکانی و هم‌پیوندی میدان با بافت اطراف (۰/۹۱) همراه انسجام فضایی در فرم و معماری فضای میدان‌های شهری (۰/۸۷) دارای بالاترین اولویت در دلبستگی است. و در نهایت، در حوزه عوامل عملکردی (۰/۶۹)، تنوع کاربری‌های موجود (۰/۹۴) و فعالیت‌های جذاب (۰/۹) نقش مهمی در تداوم دلبستگی در میدان را داراست.

تحلیل همبستگی

برای آزمون ارتباط معنایی بین عوامل معنایی- اجتماعی، کالبدی- فضایی، عملکردی- فعالیتی، زمینه‌ای- ساختاری، ادراکی- احساسی مکان، و دلبستگی پاسخ‌گویان به میدان مرکزی شهر همدان از ضریب همبستگی پیرسون استفاده شده است. نتایج این همبستگی در جدول ۳ آمده است.

جدول ۳. همبستگی بین عوامل معنایی- اجتماعی، کالبدی، عملکردی- فعالیتی، زمینه‌ای- ساختاری، ادراکی- احساسی مکان، و دلبستگی پاسخ‌گویان به میدان مرکزی شهر همدان

دلبستگی به مکان	عوامل	
Sig	r	
۰/۰۰۰	۰/۷۲۴**	عوامل معنایی- اجتماعی
۰/۰۰۰	۰/۸۰۲**	عوامل کالبدی
۰/۰۰۰	۰/۸۳۲**	عوامل عملکردی
۰/۰۰۰	۰/۷۱۲**	عوامل زمینه‌ای- ساختاری
۰/۰۰۰	۰/۶۸۳**	عوامل احساسی- ادراکی

** این ضریب همبستگی در سطح ۰/۰۰۱ معنی‌دار شده است.

بر اساس نتایج جدول ۳، بین عوامل معنایی - اجتماعی، کالبدی - فضایی، عملکردی - فعالیتی، زمینه‌ای - ساختاری، ادراکی - احساسی، و دل‌بستگی به میدان مرکزی شهر همدان ارتباط و همبستگی قوی و مثبتی دیده می‌شود. برای تحلیل میزان دل‌بستگی به میدان مرکزی شهر همدان، با توجه به متغیرهای زمینه‌ای (سن، جنس، طبقه اجتماعی، سطح تحصیلات، و ...) از تحلیل واریانس یک‌راهه (ANOVA) و آزمون t استفاده شده است. نتیجه این آزمون در جدول ۴ آمده است:

جدول ۴. نتایج تحلیل واریانس یک‌راهه برای عامل‌های مختلف دل‌بستگی به میدان مرکزی همدان

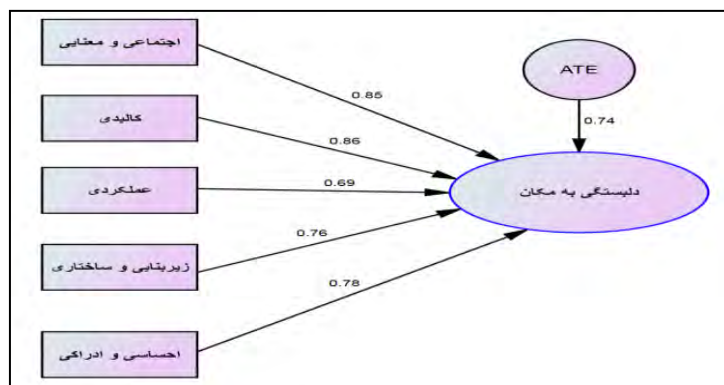
متغیر زمینه‌ای	df	F	Sig.
سن	۵/۳۷۹	۲۲۳۲/۲۶	۰/۰۰۲
اشتغال	۵/۳۷۹	۶/۶۳۰	۰/۰۰۰
سطح درآمد	۲/۳۸۲	۰/۵۷۱	۰/۵۶۵
مدت سکونت در همدان	۳/۳۸۱	۱/۸۰۳	۰/۱۴۶
مدت آشنایی با میدان	۳/۳۸۵	۰/۹۲۸	۰/۴۲۷

نتایج جدول ۴ نشان می‌دهد میزان دل‌بستگی در متغیرهای زمینه‌ای سن و نوع اشتغال تفاوت معنی‌داری دارد و میزان دل‌بستگی در افراد سنین مختلف با هم متفاوت است. همچنین، افراد مشاغل مختلف میزان دل‌بستگی متفاوتی به میدان مرکزی داشته‌اند. اما سطح درآمد، مدت سکونت در همدان، و مدت آشنایی مردم با میدان مرکزی تأثیری در میزان دل‌بستگی آن‌ها نسبت به میدان مرکزی شهر همدان نداشته است. برای متغیر جنسیت آزمون t اجرا شد و نتایج در جدول ۵ آمده است:

جدول ۵. آزمون یکسانی میانگین‌ها در دل‌بستگی به میدان مرکزی همدان

متغیر	t	درجه آزادی	سطح معنی‌داری	تفاوت میانگین‌ها
جنسیت	۱/۳۳۰	۳۸۵/۱۰۵	۰/۱۸۴	۳/۲۹۹۲۰

نتایج جدول ۵ نشان می‌دهد بین میانگین مردان و زنان در دل‌بستگی به میدان مرکزی همدان تفاوت معنی‌داری وجود ندارد. بنابراین، می‌توان گفت افراد در سنین مختلف و مشاغل مختلف در دل‌بستگی به میدان مرکزی همدان تفاوت معنی‌داری نشان می‌دهند؛ اما در سطح درآمد، مدت سکونت در همدان، مدت آشنایی و جنسیت تأثیری در دل‌بستگی به میدان مرکزی همدان نشان داده نشده است. در شکل ۲، مدل نظری طرح‌شده دارای بیشترین میزان برازش به لحاظ توضیح روابط ساختاری متغیرهای تحقیق با یکدیگر است. در شکل روبه‌رو مدل نظری پژوهش آزمون شده است: همان‌طور که مشاهده می‌شود، متغیر مکنون دل‌بستگی به مکان از طریق اندازه‌گیری عامل‌های اجتماعی - معنایی، کالبدی - عملکردی، زمینه‌ای - ساختاری، و احساسی - ادراکی به‌دست آمده است.

نمودار ۳. تحلیل عاملی تأییدی عوامل تأثیرگذار

تحلیل‌های مشاهده‌ای و کیفی

یکی از عوامل مهم در دلبستگی به مکان عوامل اجتماعی-معنایی است. از جمله الگوهای قابل توجه در ارتباط با معنای فضای شهری می‌توان به ورود برخی فضاها و ساختارهای نوظهور، محصول تفکر مدرنیته در متن شهرهای سنتی، اشاره کرد. امروزه، شاهد هستیم که فضای ذکرشده به‌عنوان صحنه‌ای از یک فضای شهری و معنادار در ذهن‌های مخاطب‌های خود ثبت شده است، یکی از فضاها تمثیلی و نمادین شهری محسوب می‌شود، و بستری برای بروز کنش‌های اجتماعی و رفتارهای مبتنی بر ارزش‌ها و نظام‌های سنتی ساکنان خلق کرده است.

در خصوص ساختار کالبدی-فضایی میدان، قرارگیری در جوار بازار و مسجد جامع به همراه اندازه بزرگ میدان ویژگی خاصی برای میدان فراهم شده است. موقعیت مرکزی میدان موجب شده که طول و کیفیت متنوع دسترسی به فضای میدان تسهیلات لازم را در برطرف کردن نیازهای روزانه ساکنان فراهم آورد. دسترسی مناسب به فضای بازار از طریق میدان یا دسترسی از میدان به سایر فضاها عمومی دیگر نظیر میدانی شهری، پایانه‌های شهری، مسجد جامع، و مراکز محلی همگی نقشی بی‌بدیل در ارتباط میدان با سایر فضاها عمومی شهر به میدان اعطا کرده است.

فعالیت‌های جاری در میدان و تکرار دفعات رجوع بیشتر به میدان از عوامل مهمی است که میدان را به فضایی کاملاً آشنا و روزمره در نزد مخاطبان میدان و ساکنان شهر تبدیل کرده است. همچنین، جنبه‌های متنوع عملکردی میدان نقش مهمی در حضور روزانه و تبدیل میدان به فضایی آشنا و مثبت در اذهان مخاطبان و ساکنان شهر ایفا می‌کند. بُعد عملکردی میدان عامل مهمی در تثبیت فضای میدان به‌عنوان فضایی روزمره و آشنا در اذهان ساکنان است. همچنین، بازار مهم‌ترین بنا در اطراف میدان است و پس از آن به‌ترتیب مسجد جامع، بانک ملی، و سبزه‌میدان از اهمیت بسیار زیادی برخوردارند.

ساختار شعاعی و موقعیت قرارگیری میدان به ایجاد دسترسی‌های مناسب، یکسان، کوتاه‌مدت با قابلیت پیاده‌محوری منجر شده است. یکی از عوامل مهم در رونق میدان مذکور نه‌تنها فراهم‌سازی فضا و بستری مناسب برای دسترسی به بازار است، بلکه به‌واسطه ساختار و موقعیت خاص خود توانسته است شعاع دسترسی یکسانی برای بافت سنتی و نسبتاً بافت جدید فراهم کند. از سویی، به‌سبب عوامل احساسی-ادراکی در این میدان-افراد با سنین مختلف از امکانات و خدمات این میدان بهره‌برداری می‌کنند. و از سویی به‌سبب اینکه این میدان از دسترسی‌پذیری بالایی به نقاط مختلف شهر برخوردار است، با برگزاری مراسم مرسوم هر ساله در این میدان و به‌وجود آمدن خاطرات مختلف در آن، انگیزه افراد برای حضور در چنین میدانی بسیار بالاست. از همین روی این میدان، با بالا بردن سطح خاطرات جمعی و ایجاد تصویر ذهنی مناسب در ذهن مخاطبان، خوانایی بسیار بالایی در خود ایجاد کرده است.

جدول ۶. متغیرهای حاصل از مشاهدات کیفی

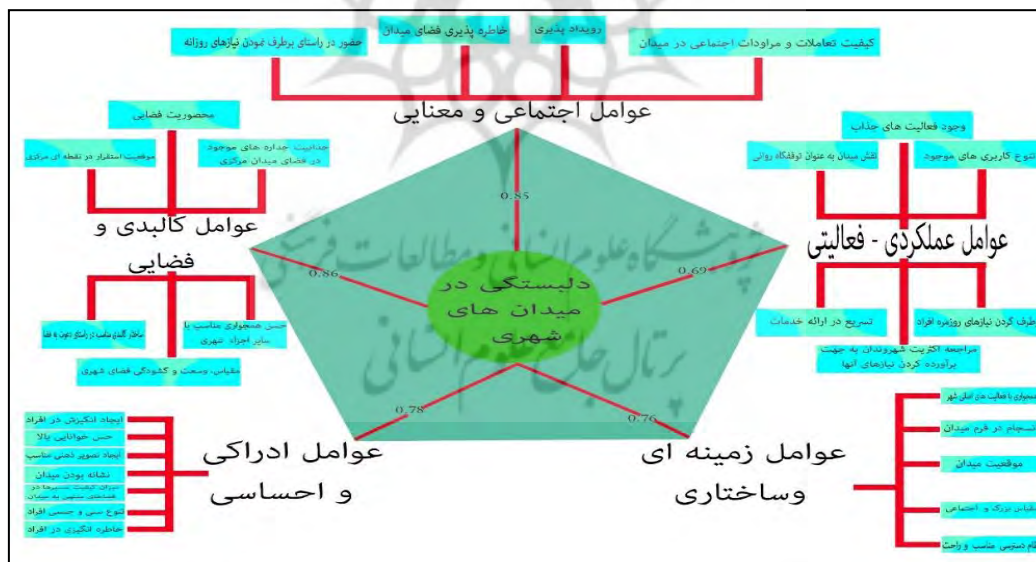
تصاویر	زیر شاخص‌ها	شاخص‌ها
		عوامل اجتماعی-معنایی
		عوامل کالبدی-فضایی
		عوامل عملکردی-فعالیتی
		عوامل زمینه‌ساز ساختاری
		عوامل ادراکی-احساسی

تحلیل‌های کمی و کیفی ارائه‌شده نشان داد هرچند بین بخش‌های زمینه‌ساز ساختاری، احساسی، ادراکی، کالبدی-فضایی، و عملکردی با دل‌بستگی به فضاهای شهری همبستگی مثبت و معنی‌داری وجود دارد، بین عوامل کالبدی-فضایی (۰/۸۶) در شکل‌دهی دل‌بستگی به میدان‌های شهری ارتباط و همبستگی قوی‌تری دیده می‌شود. در میان عوامل کالبدی، میزان محصوریت در فضا (۰/۹۲) و مصالح مصرفی در جداره‌های موجود در فضاهای شهری (۰/۹۹) بالاترین اولویت را از منظر کاربران در راستای دل‌بستگی به میدان‌های شهری به‌خصوص میدان‌های تاریخی و اجتماعی نشان می‌دهد. از بین عوامل اجتماعی-معنایی (۰/۸۵) نیز میزان اهمیت و تأثیرگذاری میدان در حوزه‌های مختلف برای شهروندان (۰/۸۲) و کیفیت حضور افراد در میدان از جنبه‌های مختلف برگزاری مراسم و تعاملات اجتماعی آن‌ها (۰/۸)

دارای بالاترین اولویت است. از حیث عوامل ادراکی- احساسی (۰/۷۸)، نقش میدان‌های شهری به‌عنوان کانون و نقش‌پذیری میدان به‌عنوان یک نشانه شهری (۰/۹۵) و همچنین میزان کیفیت مسیرهایی که به این میدان منتهی می‌شود (۰/۸۷) نقش بسزایی در دل‌بستگی افراد نسبت به میدان‌های شهری بازی می‌کند. همچنین، در خصوص عوامل زمینه‌ای و ساختاری (۰/۷۶)، موقعیت مکانی و هم‌پیوندی میدان با بافت اطراف (۰/۹۱) به همراه انسجام فضایی در فرم و معماری فضای میدان‌های شهری (۰/۸۷) دارای بالاترین اولویت در دل‌بستگی است. و در نهایت در حوزه عوامل عملکردی (۰/۶۹)، تنوع کاربری‌های موجود (۰/۹۴) و فعالیت‌های جذاب (۰/۹) نقش مهمی در تداوم دل‌بستگی در میدان را داراست.

نتیجه‌گیری

با توجه به تحلیل‌های کمی و کیفی انجام‌گرفته در خصوص شاخص‌ها و معیارهای دل‌بستگی به مکان در میدان‌های شهری این مولفه‌ها را می‌توان در پنج بُعد شامل ابعاد اجتماعی- معنایی، عملکردی- فعالیتی، کالبدی- فضایی، زمینه‌ای- ساختاری، و ادراکی- احساسی تقسیم کرد. با توجه به الگوی میدان‌های شهری، اولویت‌ها در دل‌بستگی به فضای میدان‌های شهری ممکن است متفاوت باشد. از آنجا که نمونه مورد بررسی دارای ویژگی تاریخی و هویت کالبدی خاصی است، یافته‌های تحقیق نشان داد که نقش هویت کالبدی، که شامل کیفیت جداره‌های میدان، درجه محصوریت، جانمایی فضای میدان، و پیوندهای فضایی با بافت بازار سنتی، نقش مهمی در دل‌بستگی به میدان ایفا کرده است. بر این اساس و در یک جمع‌بندی نهایی، شاخص‌ها و معیارهای دل‌بستگی به میدان‌های شهری را می‌توان به‌صورت نمودار ۴ نمایش داد.

نمودار ۴. شاخص‌ها و زیرشاخص‌های به‌دست‌آمده از تحلیل‌های کمی و کیفی

منابع

۱. آتشین‌بار، محمد، ۱۳۸۸، تداوم هویت در منظر شهری، *باغ نظر*، دوره ۱۲، ش ۶، صص ۴۵-۵۶.
۲. آزاد، زهرا و پرتوی، پروین، ۱۳۹۲، بررسی تطبیقی جایگاه میادین تهران در حفظ و ارتقای خاطره جمعی شهروندان (نمونه موردی: میدان تجریش و میدان بهارستان)، *مطالعات شهری*، دوره ۴، ش ۱۱، صص ۱-۱۲.
۳. براتی، ناصر و سلیمان‌نژاد، محمدعلی، ۱۳۹۰، ادراک محرک‌ها در محیط کنترل‌شده و تأثیر جنسیت بر آن، *باغ نظر*، دوره ۱۷، ش ۸، صص ۱۹-۳۰.
۴. برق‌جلوه، شهین‌دخت، ۱۳۸۷، چارچوب مفهومی برنامه‌ریزی پایداری محیط: تعالی‌خواهی عملکرد شبکه سامانه‌های بومی-انسانی محیط، *هنرهای زیبا*، ش ۳۵، صص ۱۵-۲۶.
۵. بهزادفر، مصطفی؛ نادری، سیدمجید و فروزان‌گهر، حمیده، ۱۳۸۹، تلقی شهروندان از کوچه خوب، *هنرهای زیبا*، دانشگاه تهران، ش ۴۰، صص ۱۱۱-۱۲۰.
۶. چرخچیان، مریم، ۱۳۸۹، تبیین مدل دل‌بستگی به مکان و بررسی عناصر و ابعاد مختلف آن، *هنرهای زیبا*، دوره ۴، ش ۱۱، صص ۳۸-۴۸.
۷. دانشپور، عبدالهادی، صفارسوزوار، فاطمه، ۱۳۹۷، تحلیلی بر عوامل کالبدی مؤثر بر حس تعلق به مکان در مرکز قدیمی شهر سبزوار، *فصلنامه علمی - پژوهشی پژوهش و برنامه‌ریزی شهری*، دوره ۹، ش ۳۳، صص ۱۲۵-۱۳۶.
۸. قاسم‌زاده، بهنام؛ رسول‌زاده اقدم، صمد و رهبری‌پور، کسری، ۱۳۹۲، بررسی تأثیر فضاهای عمومی شهری و فضای مجازی در شکل‌گیری افکار عمومی جامعه، *مطالعات جامعه‌شناسی*، دوره ۹، ش ۱۸، صص ۳۸-۵۳.
۹. گلرخ، شمین، ۱۳۹۱، *قرارگاه رفتاری واحدی برای تحلیل محیط*، چاپ سوم، انتشارات آرماتشهر، تهران.
۱۰. لینچ، کوین، ۱۳۷۴، *سیمای شهر*، ترجمه منوچهر مزینی، چاپ سوم، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.
۱۱. مظلومی، سیدمازیار، ۱۳۸۹، تأثیرپذیری ابعاد حس مکان از ادراکات ذهنی در محله‌های مسکونی شهری، *پژوهش و برنامه‌ریزی شهری*، دوره ۱، ش ۳، صص ۱۳۱-۱۵۰.
۱۲. مدنی‌پور، علی، ۱۳۷۹، *طراحی فضای شهری*، ترجمه فرهاد مرتضایی، چاپ هشتم، انتشارات شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری، تهران.
۱۳. مرتضوی، شهرناز، ۱۳۸۰، *روان‌شناسی محیط و کاربرد آن*، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
۱۴. نقی‌زاده، محمد، ۱۳۹۲، تحلیل و طراحی فضای شهری؛ مبانی، تعاریف، معیارها، و شیوه‌ها، تهران: *سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی*، دوره ۱۴، ش ۲، صص ۳۲۰-۳۸۰.
۱۵. نگین‌تاجی، صمد، ۱۳۹۰، بررسی نقش عوامل کالبدی در تشکیل مفهوم مکان، *منظر*، ش ۱۳، صص ۲۴-۲۹.
۱۶. رضازاده، راضیه، ۱۳۸۵، *رویکرد روان‌شناسانه و جامعه‌شناسانه به هویت مکانی در شهرهای جدید*، انتشارات شرکت عمران شهرهای جدید، ش ۱۱، صص ۲۳۸-۲۵۴.
۱۷. صادقی فرشته، رویا؛ دانشگر مقدم، گلرخ و دژدار، امید، ۱۳۹۱، بررسی رابطه طرح کالبدی در مجتمع‌های مسکونی و حس دل‌بستگی به مکان در بین ساکنین (مطالعه موردی: مجتمع‌های مسکونی امام خمینی و امام رضا در همدان)، *مدیریت شهری*، ش ۳۰، صص ۲۵۳-۲۶۴.
۱۸. سجاذزاده، حسن و پیربابایی، محمدتقی، ۱۳۹۰، تعلق جامعه، تحقق مسکن اجتماعی در یک محله سنتی، *باغ نظر*، دوره ۱۶، ش ۸، صص ۱۷-۲۸.
۱۹. سجاذزاده، حسن، ۱۳۹۲، نقش دل‌بستگی به مکان در هویت‌بخشی به میدان‌های شهری: نمونه موردی میدان آرامگاه شهر همدان، *باغ نظر*، دوره ۲۵، ش ۱۰، صص ۷۹-۸۸.

۲۰. سرمست، بهرام و متوسلی، محمدمهدی، ۱۳۸۹، بررسی و تحلیل نقش مقیاس شهر در میزان حس تعلق به مکان مطالعه موردی: شهر تهران، مدیریت شهری، ش ۲۶، صص ۱۳۳-۱۴۶.
21. Atashin Bar, Mohammad, 2009, The Persistence of Identity in the Urban Landscape, *Nazar Research Center*, Vol. 12, No. 6, PP. 45-56.
 22. Azad, Zahra and Partovi, Parvin, 2013, A Comparative Study of the Position of Tehran Squares in Preserving and Promoting Citizens' Public Memory (Case Study: Tajrish Square and Baharestan Square), *Urban Studies*, vol. 4, No. 11, PP. 1-12.
 23. Barati, Nasser and Suleiman Nejad, Mohammad Ali, 2011, Perceptions of Drivers in a Controlled Environment and the Impact of Gender on it, *Nazar Research Center*, Vol. 17, No. 8, PP. 19-30.
 24. Bargh Jelveh, Shahin Dokht, 2008, The Conceptual Framework for Environmental Sustainability Planning: Transforming the Performance of the Native-Human Environment Systems Network, *Fine Arts*, No. 35, PP. 15-26.
 25. Behzadfar, Mostafa; Naderi, Seyed Majid and Forouzanangar, Hamideh, 2010, Citizens' perception of the nice alley, *Fine Arts*, University of Tehran, No.40, PP. 111-120.
 26. Bonaiuto, M.; Fornara, F. and Bonnes, M., 2002, Indexes of perceived residential environment quality and neighborhood attachment in urban environments: a confirmation study on the city of Rome, *Landscape and Urban Planning*, Vol. 98, PP. 1-12.
 27. Brown, B. B. and Perkins, D. D., 2000, Disruptions in place attachment. In I. Altman, & S. M. Low (eds.), *Place attachment*. New York: Plenum, Vol. 121, PP. 279-304.
 28. Burley, D. Andrew J, Bladon and Clarke, M., 2015, Complex rift geometries resulting from inheritance of pre-existing structures: Insights and regional implications from the Barmer Basin rift, *Structural Geology*, Vol. 71, PP. 136-154.
 29. Charkhchian, Maryam, 2010, Explaining the model of attachment to the place and exploring its various elements and dimensions, *Fine Arts*, Vol. 4, No. 11, PP. 38-48.
 30. Christopher, ME.; Miyake, A. and Keenan, JM., 2012, Predicting Word Reading and Comprehension With Executive Function and Speed Measures Across Development: A Latent Variable Analysis, *Journal of Experimental Psychology General*, Vol. 141, No. 3, PP. 470-488.
 31. Daneshpour, Abdolhadi, Saffar Sabzevar, Fatemeh, 2018, An Analysis of Physical Factors Affecting the Sense of Belonging to a Place in the Old Center of Sabzevar, *Journal of Urban Research and Planning*, Volume 9, No 33, pp. 125-136.
 32. Devine-Wright, P. and Clayton, S. (eds.), 2009, Place, identity, and environmental behavior. [Special Issue]. *Journal of Environmental Psychology*, Vol. 30, No. 3, PP. 267-270.
 33. Droseltis, O. and Vignoles, V. L., 2010, Towards an integrative model of place identification: Dimensionality and predictors of intrapersonal-level place preferences. *Journal of Environmental Psychology*, No. 30, PP. 23-34.
 34. Elder, G. H.; King, V. and Conger, R. D., 1996, Attachment to place and migration prospects: A developmental perspective. *Journal of Research on Adolescence*, No. 6, PP. 397-425.
 35. Gifford, R., 2007, The impact of automobile traffic on quality of life. In T. Garling & L. Steg (Eds.), *Threats from car traffic to the quality of urban life: Problems, causes, and solutions* Amsterdam, Elsevier, Vol. 10, No. 2, PP. 308-321.
 36. Ghasemzadeh, Behnam; Rasoolzadeh Aghdam, Samad and Rahbaripour, Kasra, 2013, Investigating the effect of urban public spaces and cyberspace on public opinion formation, *Sociology Studies*, Vol. 9, No. 18, PP. 38-53.

37. Giuliani, M. V., 2003, Theory of attachment and place attachment. In M. Bonnes, T. Lee, & M. Bonaiuto (eds.), *Psychological theories for environmental issues Aldershot, Ashgate*, Vol. 8, No.11, PP. 137-170.
38. Goldberg, S., 2000, Attachment and Development. London: Arnold, Vol. 9, No. 12, PP. 100-112.
39. Golrokh, Shamin, 2012, *Unified Behavioral Center for Environmental Analysis*, Third edition ,Armanshahr Publications, Tehran.
40. Hague, Cliff and Jenkinnsn, Paul, 2005, place identity, participation and planning, *Routlege*, Vol. 9, No.18, PP. 200-210.
41. Hernandez, B., 2001, Place attachment: Conceptual and empirical questions, *Journal of Environmental Psychology*, no.18, PP. 5-29.
42. Hinojosa, L.; Lambin, E.; Mzoughi, N. and Napoléone, C., 2016, Place attachment as a factor of mountain farming permanence: a survey in the French Southern Alps. *Ecol. Econ*, Vol. 12, No.21, PP. 130-131.
43. Hummon, David, 1992, Community Attachment: Local Sentiment & Sense of Place, *Plenum*, New York, Vol. 9, No.12, PP. 51-57.
44. Kim, S.; Lee, Y. K. and Lee, C. K., 2017, The moderating effect of place attachment on the relationship between festival quality and behavioral intentions. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, Vol. 22, No.1, PP. 49-63.
45. Kyle, G.T.; Mowen, A.J. and Tarrant, M., 2005, Linking place preferences with place meaning: an examination of the relationship between place motivation and place attachment. *J. Environ. Psychol.*, Vol. 24, No.4, PP. 439-454.
46. Lewicka, M., 2011, Place attachment: how far have we come in the last 40 years? *J. Environ. Psychol*, Vol. 18, No.32, PP. 6-19.
47. Low, S.M. and Altman, I., 1992, Place attachment: a conceptual inquiry, in Place Attachment Eds. Altman, I. and Low, S.M., *New York: Plenum Press*, Vol. 21, No. 8, PP. 1-12.
48. Lynch, Kevin, 1995, City View, translation by Manouchehr Mazini, Third edition *University of Tehran Press, Tehran.*
49. Mazloomi, Seyyed Maziar, 2010, The Influence of Place Sense Dimensions on Mental Perceptions in Urban Residential Neighborhoods, *Journal of Research and Urban Planning*, Vol. 1, 3, PP. 131-150.
50. Madanipour, Ali, 2000, Urban Space Design, translated by Farhad Mortazai, Tehran, *Urban Planning and Publication Company Publications*, Vol. 8, 1, PP.11-15.
51. Moore, R. L. and Graefe, A. R., 1994, Attachments to recreation settings, *Leisure Sciences*, No.16, PP. 17-31.
52. Mortazavi, Shahrnaz, 2001, *Environmental Psychology and its Application*, Tehran: Shahid Beheshti University.
53. Naghizadeh, Mohammad, 2013, Urban Space Analysis and Design; Principles, Definitions, Criteria, and Practices, *Iranian Students Booking Agency* , Second Edition, Tehran, Vol. 14, 2, PP. 320-380.
54. NeginTaji, Samad, 2011, Investigating the Role of Physical Factors in Forming the Concept of Place, *Landscape* , No. 13, PP. 24-29.
55. Pretty, G.H.; Chipuer, H.M. and Bramston, P., 2003, Sense of place amongst adolescents and adults in two rural Australian towns: the discriminating features of place attachment, sense of community and place dependence in relation to place identity, *Journal of Environmental Psychology*, No. 23, PP. 273-287.
56. Remesar, A.(ED), 2001, Urban regeneration a challeng for public art, *University of Barcelona*, Vol. 21, PP. 41-58.

57. Rezazadeh, Razieh, 2006, The Psychological and Sociological Approach to Location Identity in New Cities, *New Cities Civil Society Publishing*, No. 11, PP. 238-254.
58. Rubinstein, R.L and Parmelee, P.A., 1992, 'Attachment to place and representation of the life course by the elderly', In I. Altman and S. M. Low (Eds.), *Place Attachment*, New York, *Plenum Press*, No. 51, PP.139-163.
59. Ryan, Robert, 1998, Attachment to urban natural areas, *Journal of Effects of environmental experience*, Vol. 13, No. 1, PP. 3-42.
60. Sadeghi Fereshteh, Roya; Daneshgar Moghaddam, Golrokh and Dezhdar, Omid, 2012, Investigating the Relationship between Physical Planning in Residential Complexes and the Sense of Place Attachment Among Residents (Case Study: Imam Khomeini and Imam Reza Residential Complexes in Hamadan), *Urban Management* , No. 30, PP. 246-253.
61. Sajadzadeh, Hassan and Pirbabai, Mohammad Taghi, 2011, Community belonging, realization of social housing in a traditional neighborhood, *Nazar Research Center* , Vol. 16, No. 8, PP. 17-28.
62. Sajadzadeh, Hassan, 2013, The Role of Attachment to Place in Identifying Urban Squares: A Case Study of Hamadan Tomb Square, *Nazar Research Center* , Vol. 25, No. 10, PP. 79-88.
63. Sarmast, Bahram and Motevaseli, Mohammad Mehdi, 2010, Investigating and Analyzing the Role of the City Scale in the Sense of Belonging to the Case Study: Tehran City, *Urban Management* , No. 26, PP. 133-146.
64. Scannell, L. and Gifford, R., 2010, Defining place attachment: a tripartite organizing framework, *Journal of Environmental Psychology* ,No. 23, PP. 1-10.
65. Shamai, Shmuel, 1991, Sense of place: An empirical measurement, *Israel, Geoforum*, No. 22, PP. 347-358.
66. Steele, Fritz, 1981, *The sense of place*, Boston: *CBI Publishing Company*, Vol. 58, No. 12, PP. 84-105.
67. Trentelman, C., 2009, Place attachment and community attachment: a primer grounded in the lived experience of a community sociologist. *Soc. Nat. Resour.* Vol. 22, No. 3, PP. 191-210.
68. Van der Klis, M. and Karsten, L., 2009, Commuting partners, dual residences, and the meaning of home, *Journal of Enviro*, Vol. 29, No. 2, PP. 235-245.
69. Weijs-Perrée, M.; Appel-Meulenbroek, H. A. J. A.; De Vries, B. and Romme, S., 2017, Differences between business center concepts in The Netherlands. *Property Management*, Vol. 34, No. 2, PP. 100-119.
70. Williams, D.R., and Vaske, J.J., 2003, The measurement of Place Attachment: validity and generalizability of a psychometric approach. *Forest Science*, Vol. 49, No. 6, PP. 830-840.